

Բ Ե Ջ Մ Ե Վ Է Գ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

ԲՆԱԿԱՆՆԵՐ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆՆԵՐ

Գ Ի Տ Ե 1, Ե Ե 8

Ա. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 15.

1843

ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1.

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հրաբուի :

ԵՐԿՐԻՍ կեդրոնական ջերմութե վրայ խօսելէն ետքը արժան է որ երկու խօսքով ալ բացատրենք նաև հրաբուիներուն այլ և այլ երևոյթները, որ կեդրոնական ջերմութենէն առաջ կուգան :

Հրաբուի կըսուին գետնի վրայ ան ծակերը՝ ուսկից ատեն ատեն կրակ կելլէ. աս ծակերը կըսուին բերան կամ բաժակ հրաբուիի : Հրաբուիները միակերպ չեն վառիր, հապա երբեմն երբեմն. քի երկար ատեն ոչ կրակ կերևցընեն՝ ոչ լոյս. ամիսներով ծխելէն ետե յանկարծակի գետնի տակէն շառաչ դղրդում ու ցնցում կը լսուի. ետքը կըսկսի մութ ծուխ ելլել, անոր ետեէն փոշի, հող ու քարի կտորներ կըցատքըտեն. անկէ ալ ետքը բաժակին մէջէն կելլէ հալած նիւթ մը որ լաւա կըսուի, բաժակին դրսի քովերէն կըվազէ դէպ ՚ի վար, և վազելու ատեն ամէն նիւթի հետ շաղուելով կամաց կամաց կըպաղի ու քար կըկտորի : Շատ անգամ կըհան դիպի որ լաւան վազելով կիջնայ փոս տեղ մը կըլեցուի, ու տարիով տաք ու կակուղ կըմնայ : Բնալոյծները

լուծելով աս լաւան՝ կըտեսնեն որ ասոր բաղադրութեանը մէջ շատ տեսակ գոյացութիւններ կան. և լաւան կամ հրաբուիին բերնէն ելած հալած նիւթը՝ զանազան տեսակ է, ինչպէս բուն լաւա, սնկաքար, փուցցուանա, պազալթ, և այլն :

Հրաբուիներուն վրայ ընդհանրապէս աս կարծիքը կայ թէ ամէն ալ իրարու հետ հաղորդակցութիւն ունին, և իրենցմէ ելած լաւան երկրիս կեդրոնը գտնած հալած նիւթն է, որ կամ տեղ կըգտնէ ու այլ և այլ ժամանակ երկրէս դուրս կելլէ, կամ ելլելու ծակ չգտնելով՝ վրայի հողը կուռեցընէ, և կամ պատըռտելով կրակն ու հալած նիւթը դուրս կելլէ. որով նոր նոր հրաբուիներ կը ձևանան, ինչպէս սբ Վեորգ կղզիին մէջ որ Ղջորեան կղզիներէն մէկն է, 1808ին մշակած դաշտի մը մէջ գետինը տասներհինգ տեղէն ծակ բացուեցաւ, իրեք շաբաթի չափ աս ծակերէն լաւա վազեց ու մղոններով տեղ ծածկեց : 1796ին Ղլեութեան կղզիներուն քովերը յանկարծ ծովու մէջ տեսնուեցաւ սև ծուխի սիւն մը :

եաքը ծովուն երեսը սև ծայր մը երևցաւ, ուսկից կրակու քարի կտորուանք կըցատքըտէին. աս ծայրը կամաց կամաց բարձրացաւ ու լայնցաւ: Ես կէ չորս տարի միակերպ կրակ ելլելով՝ հինգերորդ տարին կրակը դադրեցաւ, բայց կղզին դեռ բարձրանալու վրայ է:

Հիմա երկու հարիւրէն աւելի բանուկ հրաբուխ կայ. և ասոնք սովորաբար կղզիներու մէջ կամ ծովեզերեայ տեղուանք կըլլան. շատերն ալ ծովու տակ են, կամ միայն ծովէ դուրս կոնոնաձև ժայռի վրայ: Աւրոպայի մէջ բանուկ հրաբուխ քիչ կայ. Սիկիլիա կղզին մէջն է Ատնա՝ որ 3400 մետր բարձրութիւն ունի. Սեսուվ՝ Կափուլի մէջ. Սթրոմպուլի, Սուլֆանոյ, Սուլֆանէլլոյ՝ Իբարեան կղզիներուն մէջ. Հեքլա՝ Խալանտայի մէջ որ 1200 մետր բարձրութիւն ունի, և ուրիշ հինգ հրաբուխ ալ նոյնպէս Խալանտային մէջ: Եսիային ու Եփրիկէին ներսերը հրաբուխ քիչ կըգտնուի, միայն կղզիներուն մէջ մանր հրաբուխներ շատ կան. ինչպէս են Սատակասկարի, Վալարի գլխոյ, Վանարեան ու Եփրեան կղզիներուն մէջի հրաբուխները: Իսկ Եփրիկայի մէջ խիստ շատ հրաբուխ կայ. գլխաւորները Վորտիլեան լեռներուն վըրայ են, որ կըսուին Փոփոքաթեփեթլ, Փիլինքա, Վոթոփաքսի, Ենթիզանա, ևն: Իսկ մարած հրաբուխ հիմա երկրիս վրայ շատ կըգտնուի. միայն Վերմանիային մէջ յիսունէն աւելի, Վաղդիային մէջ ալ հարիւրէն աւելի մարած հրաբուխի բաժակներ կըգտնուին. շատը միայն կոնոնաձև լեռներ են իրենց լաւայովը ձևացած, շատին ալ բաժակը ամբողջ կամ կէս աւրուած են:

Վրեթէ միշտ հրաբուխը վառելէն քանի մը վայրկեան առաջ գետնաշարժ կըլլայ. գետնաշարժէն ալ առաջ գետնի տակէն սոսկալի դղըր դուրմ մը կըլսուի, իբր թէ հարիւրաւոր կառքեր կըվազվըուեն: Այս

կրագէտք կըսեպէն թէ աս ձայնին պատճառը կամ հալած նիւթին տեղէ տեղ շարժիլն է, կամ ելքատրականութեան յորձանքն է: Շատ անգամ ալ կըհանդիպի որ հրաբուխէն անմիջապէս առաջ, կամ առանց նոր հրաբուխ մը բացուելու գետինը կըբարձրանայ կամ կըցածնայ, ինչպէս որ օրագրիս 194 երեսը խօսեցանք:

Արգտնուին անանկ հրաբուխներ որոնց բերնէն լաւա չելած՝ գետի պէս պղտոր ու շաղախախառն ջուր կելլէ: Ես ջուրը կամ բաժակին մէջ անձրեններէն լեցուած է, կամ գետնին տակ ջրի շտեմարաններ ըլլալով, երբ որ կրակը կամ կազը զիրենք կըմղէ՝ դուրս կելլեն: Արսեն թէ 1797ին Փերուի մէջ հրաբուխ մը այնչափ շաղախ հաներ է բերնէն որ քովի Փելիլէոյ ըսուած գեղը բոլորովին թաղուեր է շաղախին տակը:

Սեքսիկոյի մէջ մէկ երկու զարմանալի հրաբուխներ ալ կան, որոնց բերնէն ջրի հետ մէկտեղ ձկներ ալ կելլեն. աս ձուկը ամերիկացւոց լեզուով ֆիշթէ կըսուի, որ հոնտեղի գետերուն ու լճերուն մէջ ալ շատ կըգտնուի: Ես հրաբուխէ ելած ձրկները երբեմն այնչափ շատ կըլլան, որ իրենց սատակներէն օդը կապականի ու կենդանեաց մէջ հիւանդութիւն կիյնայ: Շատ խնդիր ելած է աս երևութիս վրայ թէ արդեօք ուսկից կըմտնեն ձկները հրաբուխներուն մէջ: Հաւանական մեկնութիւնը աս է. ինչպէս փորձով կըտեսնենք որ Ետեւպերկ այրին մէջ և ուրիշ մոլթ գետնափոր տեղուանք գտնուած ջրերուն մէջ ձկներ կըբնակին երբեմն, ասանկ ալ կրնանք ըսել թէ Եփրիկայի մէջ ալ գետնին տակի այրերուն մէջ կըբնակին ան ձկները. և ինչպէս ուրիշ անգամ զուրցեցինք, ջերմութիւն կամ կազերէն ան ջրերուն երեսը ճնշուելով մէջի ջուրը ձկներով հանդերձ կրնայ վեր մղիլ, ու հրաբուխին բերնէն դուրս ելլել: Ես մեկնութիւն ամէն բնագէտներու ընդունելի է:

„ Թիւնը . անկէ ինկաւ Մկոռի գե-
 „ ղին վրայ կոտորեցաւ , ու ամբողջ
 „ գեղը իր տակը առաւ 1500 բնա-
 „ կիչով . աս գեղին քովերն ալ 600
 „ վրանաւոր քիւրտ հովիւներ կը-
 „ բնակէին , անոնք ալ կորսուեցան :
 „ Իսկ լեռան պատառուածքէն գար-
 „ շահոտ ծուխ մը ելաւ կրակախառն ,
 „ որ բոլոր շրջակայքը այրեց ու աւ-
 „ րըշտըկեց : Եւ խիջլեան գեղին կէ-
 „ սը գետին անցաւ , անոր քովն ալ
 „ ուրիշ գեղ մը տակն ու վրայ եղաւ
 „ ու կրակով այրեցաւ մրկեցաւ ,
 „ Ուրիշ մըն ալ ասանկ կը պատմէ նոյն
 „ դիպուածը . “ Սասիս լեռնէն ելաւ
 „ կրակ ու սև ծուխ . Սասիսը վեր
 „ կընետուէր սրբոյն : Յակոբայ վան-
 „ քովը ու մէջի միաբաններով . և
 „ բոլորը Մկոռի գեղին վրայ ինկաւ ,
 „ ու երկու կոտորեցաւ . ետքը վերէն
 „ դարձեալ կոտորեցան սառնամա-
 „ նիքը , ու քարով կրակով խառնած
 „ իջան գեղին վրայ , ու 4500 հոգի
 „ կորսնցուց . ասոնցմէ զատ 600
 „ քիւրտ հովիւներ 2000 ոչխարով
 „ կորսուեցան . միայն երկու հոգի
 „ Սկրտիչ ու Թադէոս անուանով կէս
 „ այրած հազիւ կըցան կրակէն փախ-
 „ չիլ : Գարձեալ յուլիսի 14ին գետ
 „ նաշարժ եղաւ առաւօտը կանուխ ,
 „ ու Երեւանայ գաւառին մէջ Սիւր-
 „ մէլի գեղը բոլորովին փլաւ ,
 „ Ուրիշ մըն ալ աս պարագաներով կը-
 „ պատմէ . “ Սեծ շարժ եղաւ , կըսէ .
 „ Սասիսին հիւսիսային դին հիմուն-
 „ քէն կոտորեցաւ , Մկոռի մեծ գեղը
 „ կլլեց , Օինճիլլի գեղը աւեր դար-
 „ ձուց , Եւրուրայ գաւառին մէջ
 „ Երասիս գետը իրեք օր ցամքեցաւ ,
 „ Պայազիտի մէջ երկու բերդ կոր-
 „ ծանեցան , Սակու քաղքին քով
 „ Ժայռ մը իր տեղէն փրթաւ ու եօ-
 „ Թը տուն ճմլեց : Եւ ամանապէս յու-
 „ լիսի 12ին Սիւրմէլի գաւառին մէջ
 „ ու Թը գեղ ալ շարժէն կործանե-
 „ ցան ,
 „ Եւ է ահա հայաստանի վերջի հը-
 „ րաբուխին հարուածները , որ Եւրո-

պայի լրագիրներն ալ գրեթէ նոյնպէս
 կը պատմեն քիչ տարբերութեամբ : Սեզի
 այսչափ տեղեկուի տուող անձինքնե-
 թուն շնորհակալ ըլլալէն ետքը , կը-
 փափաքինք նոր տեղեկուի մըն ալ ու-
 նենալ Սասիսին պատուած տեղին
 հիմակուան վիճակին վրայ , թէ վիհ
 բացուած կամ բաժակ ձեւացած է .
 ինչուան հիմա դեռ ծուխ կամ գողոշի
 կը հանէ . վրան կրակի նշան կամ լոյս
 կը տեսնուի . բերնէն վազած լաւան
 որչափ հեռու տարածուած է . լա-
 ւային տեսակը որն է . քանի բերան
 ունեցեր է վառած ատենը . կրակին
 հետ փոշի կամ աւազ ալ ելէր է , և
 ասոր նման մանր տեղեկութիւններ
 որ ուսումնականաց առջին շատ մեծ
 բան կը սեպուին :

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հնդկ արմաւ :

Հնդկ արմաւը՝ արեւելեան հընդ-
 կաստանի , Եւրոպայի , երջանիկ Ե-
 րաբիայի ու Եգիպտոսի մէջ կը բուս-
 նի , և շատ անուանի է իր մնոտ պըտ-
 ղին համար :

Եւրո ծառը խիստ բարձր կը լլայ ,
 ճիւղերն ալ խիտ ու տարածուած :
 Եւրոյի բաց կարմիր կամ մուգ գե-
 ղին է , և ճիւղերուն վերի ծայրէն
 կուզ կուզ կը կախուի դէպ 'ի վար :
 Պտուղը հաստ պատիճ ունի՝ չորս
 հինգ բլթաչափ երկայնութեամբ ու
 մուգ կարմիր գունով , մէջն ալ բոլո-
 րովին մնոտ է , և հունտերը աս մսին
 մէջ կեցած են : Սառնակահանու-
 թեան մէջ գործածուածը աս պըտ-
 ղին միսը կամ միջուկն է , որ սովորա-
 բար քիչ մը կեփեն առաջուց որ չը-
 թթուի . անով գոյնն ալ մուգ կարմիր

1 ՏՃ . Թամար Կինփի , որ բուլ է հնդկաստանի
 արմաւ . Կինփ Խուրմաւ . եւրոպացիք ալ նոյն բառը
 կը գործածեն . իտ . Tamarindo , լատ . Tamarin-
 dus indiae .